„KULTŪROS“ KNYGYNĖLIS
Nr. 39—40.

Dr. VIRŠILA
Liet. Un-teto lektorius

NUSIKALSTAMUMAS IR KOVA SU JUO

Psichiniai faktoriai, veikiantieji žmogaus elgesį.

II d.

„KULTŪROS“ BENDROVĖS LEIDINYS
Šiauliai, Dvaro g. 83.

„KULTŪROS“ KNYGYNĖLIS
Nr. 39—40.

Dr. V. VIRŠILA
Liet. Un-to lektorius.

NUSIKALSTAMUMAS ir KOVA SU JUO.

Psichiniai faktoriai, veikiantieji žmogaus elgesį.

II d.

„Kultūros“ b-vės leidinys / Šiauliai.

Išspausdinta „TITNAGO“ spaustuvėje, Šiauliai
Bažnyčios g-vė, 58.

Psichiniai faktoriai, veikiantieji žmogaus elgesį.

I.

Jausmų organais žmogus įgauna įspūdžių iš aplinkinio išorinio pasaulio. Šiems įspūdžiams įgauti pirmiausia yra reikalinga, kad jausmų organai būtų tvarkoje. Kiekvienas jausmų organų susideda iš išorinio aparato, pav. akies, betarpiai įgaunančio įspūdžių, nervų laidos, kuri perduoda šiuos įspūdžius į atatinkamą smegenų dalį, vadinamą centru, ir smegenų centro, kuriame gaunama įgauto įspūdžio vaizdas.

Išorinio aparato, pav., akies nesant, mes negalime gauti atatinkamų įspūdžių, šiuo atveju regėjimo. Jei mūsų akis bei smegenų centras sveiki, o nervų laida sugedusi, tai atsitinka tat, kas būna, kai mes mušame telegramą savo draugui tokia linija, kur telegrafo viela yra sutrūkusi; veltui tada draugas lauktų iš mūsų žadėtų žinių — jis jų negaus. Jei mūsų akis ir nervų laida sveikos, o smegenų centras sugedęs, tai įvyks tas pat, kas būna, kai

mūsų draugas miręs; mūsų telegramos jis jau nei gauti, nei perskaityti nebegali, ir veltui mes lauksime nuo jo malonaus atsakymo.

Aplamai, mūsų jausmų organai su visais jų sudėtiniais prietaisais turi daug panašumo į telegrafo tinklą, kurio centre sėdi lyg ir telegrafo valdininkas, turįs daug valdžios, gauna iš visų pusių telegramų ir atsakinėja į jas, siuntinėdamas įvairius tam tikrus įsakymus. Šis telegrafo valdininkas yra mūsų sąmonė; be jos mes negalime gauti jokių įspūdžių, be jos joks sąmoningas mūsų kūno dalių judėjimas yra negalimas. Aštri šviesa, pav., muša į mūsų akis ir erzina mūsų regėjimo centrą — tučtuojau iš centro gaunama telegrafo įsakymas — užsimerkti! Mes matome, pav., skanų saldainį — ir tuoj gauname įsakymą: paimti jį ranka ir kišti sau į burną!

Tačiau mūsų telegrafo valdininkas toli gražu ne visada veikia taip greit ir savystoviai; dažniausiai, kad nepaklystų, jis teiraujasi savo artimiausios vyriausybės, t. y. mūsų aukštesniųjų smegenų centrų, kuriuose vyksta minties darbas: daromos logiškos išvados, atsiranda valios impulsai, išsidirba sulaikantieji motyvai ir tt.; ir tik galų gale, kaipo viso to sudėtinio smegenų darbo rezultatas, gaunama įsakymas — padaryti vieną ar kitą veiksmą

arba nuo jo susilaikyti. Pamačius, pav., skanų saldainį, iš tikrųjų, pirma mūsų mintis gali būti — paimti jį į ranką, ir įsikišti į burną; bet taip pasielgti gali tik vaikai, kuriuose logiškas mąstymas dar nesusiformavęs ir valios impulsai turi viršų; o mes suaugusieji tąsyk tuoj sumesime, kad neleistina paimti saldainio į ranką, išdaužius, pav., cukrainei lango stiklą, kad pirm, negu suvalgius saldainį, reikia gauti jo savininko sutikimas arba net už jį užmokėti ir tt. Tuo būdu toks, rodos, menkas dalykas, kaip suvalgyti saldainį, reikalauja daug smegenų darbo.

Iš viršišdėstyto matyti, kad mūsų telegrafo valdininkas be galo užimtas; jis darbuojasi be paliovos, nesinaudodamas atostogomis nuo pat mūsų gimimo dienos ligi mirsiant. Jis, tiesa, kasdien ilsisi mums miegant ir tąsyk jau jokių telegramų nepriiminėja ir nesiuntinėja; nors, pav., mūsų ausys tada nieku neužkimštos, bet visgi mes negirdime nei kalbų gretimame kambaryje, nei laikrodžio taksėjimų ir t. t. Tačiau galimi kartais nepaprasti signalai, viršinantieji normą, pav.: virstančios kėdės bildesys, susikūlusio nosį vaiko riksmas ir kt. p.; tada mūsų valdininkas susigriebia ir vėl imasi nutraukto darbo. Jeigu jis perdaug nuvargęs ir negauna savo jėgoms palaikyti pakankamo

poilsio bei maisto, tai tampa neakuračiu, ištižusiu ir painioja gaunamas ir siunčiamas telegramas, pav.: mums perdaug ilgai skaitant pradeda dvilypuotis akyse; būdami nuvargę, mes į klausimus atsakome nevykusiai ir tt.

Kartais būna ir taip, kad, jei telegrama labai svarbi, tai mūsų valdininkas vien tik jąja užimtas, o darbai kitose linijose laikinai nutraukiami, t. y, jei mūsų dėmesys labai sukoncentruotas į vieną kokį nors įspūdį, tai kitų silpnesniųjų įspūdžių mes galime nepastebėti; įvyksta tarytum lyg ir įspūdžių konkurencija: kuris jų stipresnis, tas pasiekia mūsų sąmonę, kiti gi silpnesnieji laikinai sulaikomi. Beklausydami, pav., kokio nors labai mums įdomaus pasakojimo, mes galime nebematyti, kas darosi aplink, nebejausti šalčio, užmiršti savo skausmus ir tt. Tuomet, matomai, mūsų telegrafo valdininkas nebeapsidirba su daugybe iškart jam užplūdusio darbo ir daro tiesiog tarnybinį apsileidimą. Kad šis apsileidimas šiaip ar taip nepakenktų mūsų gerovei, mūsų telegrafo valdininkas turi sau žemesniųjų padėjėjų — tai mūsų refleksai.

Refleksai sutvarkyti panašiai į jausmų organus; jie turi išorinių aparatų įspūdžiams įgauti, bendrų su jausmų organais: jų nervų laidos kiek trumpesnės, o centrai visai atskiri ir yra arčiau išorinių

aparatų. Refleksų veikimas labai greitas ir nepriklausąs nei sąmonės nei aukštesniųjų centrų. Jie veikia ir tada, kai jausmų organai veikti negali, pav., kai mes miegame, ir tik gilaus apalpimo ar priešmirtinio merdėjimo metu refleksai pranyksta. Tačiau aukštesnieji centrai gali kartais tramdyti refleksų veikimą; jeigu mes, pav., laukiame kokio nors reflekso ir galvojame apie jį, tai jis gali kartais visai neapsireikšti ar būna silpnesnis, pav.: kutenimą, žiovulį ir net kosulį mes galime sulaikyti valios pastangomis. Kartais aukštesnieji centrai visgi į refleksus savotiškai veikia, sąmonei bei valiai nedalyvaujant, pav.: mums susijaudinus, atsiranda pagreitintas kvėpavimas bei širdies plakimas: susigėdę mes paraustame; mums nusigandus, pasišiaušia mūsų plaukai ir gali suskysti viduriai ir tt.

Refleksų žmoguje labai daug; jie turi didelę svarbą jo gyvenime. Kai kurių refleksų dėka žmogaus kūne vyksta neliaujamas, labai svarbus bei atsakomingas darbas, būtent: alsavimas, širdies plakimas, žarnų peristalika ir kt. p., nereikalaujantieji jokio sąmonės bei minties įtempimo. Kiti refleksai turi tikslą greit apsaugoti žmogų nuo gresiančių jam pavojų, pav.: jeigu mes, bekalbėdami su kitu žmogumi, staiga taikiname savo pirštu jam į akį, tai jis būtinai mirktelės,

nors tuo laiku visai kitu kuo būtų susimąstęs; jei į mūsų nosį, įsibėgėjus be ceremonijos įlėks musė, tai mes balsiai sučiaudėsime ir išvysime nekviestą viešnią ir t. t.

Yra žmoguje dar toks refleksas, kuris gelbsti jį nuo per didelių kančių — tai vadinamas šokas. Jei kančios peržengia tam tikras ribas, arba jei žmogus silpsta ir tampa mažiau ištvermingu, tai del per didelio jutimo nervų galūnių suerzinimo įvyksta kvėpavimo ar širdies veikimo centrų paralyžius ir staigi mirtis. Tai turėtų atminti įvairių rūšių budeliai, kurie XX šimtmečio gėdai kai kur vis dar tebevaro savo šlykštų amatą. Jie privalo turėti omenyje, kad kiekvienas budelis nesitikėdamas labai lengvai gali tapti žmogžudžiu ir tada jam teks išsisukinėti ir aiškintis savo vyriausybei, kuri nors puikiausiai žino jo tamsius darbus, betgi bijosi skandalų bei viešumos ir gali kritišku momentu atsimesti nuo jo ir išduoti jo kailį. Juk tarp budelių, žmogžudžių, plėšikų ir kt. negali būti tikro solidarumo; juk policijos ieškojimas daugumoj atvejų paremtas tuomi, kad šie „gerbiamieji“, labai lengvai parduoda savo draugus už 30 sidabrinių. Žinomi pavyzdžiai iš veikimo garsaus provokatoriaus Azefo, šios piktžolės išaugusios Rusijos patvaldybės baloje, kada aukštesniosios rūšies

budeliai lengva širdimi atsikrato savo žemesniųjų draugų kartuvėmis, sušaudymais ir kitais būdais, kai šie jiems daugiau nebereikalingi ir gali būti nebepatogūs savo atvirumu.

Kai kurių refleksų reikšmė, pav., kelies, pado ir kt, mums ne visai suprantama. Gal būt, jie yra žilosios senovės palikimas, kaip kirmino formos ataugalas, ar uodegėlės kauleliai; gal būt, šie refleksai seniau turėjo žmogui kokios nors svarbos, bet dabar, jo gyvenimo sąlygoms pasikeitus, jie nustojo tos reikšmės.

Iš šio trumpo aprašymo matyti, kad žmogaus jausmų organai bei refleksai yra jo rankose galingas įrankis, garantuojąs jam pasisekimą jo žiaurioje gyvenimo kovoje. Tačiau jausmų organai bei refleksai žmogui naudingi tik tada, kai jie tvarkoje. Tik tada žmogus gali teisingai pažinti, kas yra aplink jį, rečiau teklysta ir ne taip dažnai pakliūva į nelaimę. Jeigu jam ir tenka suklysti ir būti už tai gamtos nubaustu, tai jis puikiausiai supranta, kad čia tik jis pats kaltas ir tai jį pamokina ateičiai.

Visai kas kita būna, kai jausmų organai bei refleksai žmoguje netvarkoje. Jis tuomet negali turėti teisingo įsivaizdavimo, kas yra aplink jį, dažniau klysta ir būna baustas. Akla ir bešalė gamta visai

vienodai baudžia žmogų už jo klaidas bei užsižiopsojimus, neatsižvelgdama, ar jo jausmų organai bei refleksai sveiki, ar ne; vienodai, pav., mirtinai užsimuš, krisdamas iš 5 aukšto, ir aklas ir regintys. Bet šios skaudžios bausmės aklam bus mažai suprantamos ir del to nepamokinančios. Jis linkęs savo nepasisekimuose bei nelaimėse labiau kaltinti ne pats save, o kitus, užtat jame išsivysto įtartingumas. Tuo būdu tie ar kiti jausmų organų bei refleksų iškrypimai veikia demoralizuojančiai į žmogaus pasielgimą.

II.

Žmogaus gaunamieji iš išorinio pasaulio įspūdžiai kažkaip palieka pėdsakų jo psichinėje sferoje, užtat kartą įgautas įspūdis galima atnaujinti atmintyte net ilgam laikui praslinkus. Įspūdžiai juo geriau pasilieka atmintyje, juo jie buvo ryškesni ir pasižymėjo kuo nors nepaprastu bei ypatingu; kiti gi įspūdžiai atmenami tik kaipo bendras vaizdas. Mes negalime atsim nti kiekvieno, pav., miško ar lauko, kuriuo kada nors vaikščiojome, bet puikiai atsiminsim tą mišką, kur buvo linksmos gegužinės ir kur mes susipažinome su įdomiu mums žmogumi; mes taipogi atsiminsime tą medį, į kurį lipdami susidraskėme kelnes ir tt. Jei įspūdis nieku ypatingu neatsižymi, bet dažnai pasikartoja, tai mes jį vis tik gerai įsidėmė-

sime. Mes, pav., gerai atsiminsime kambarių planą tuose namuose, kuriuose išgyvenome keletą metų; mes atmename visus takelius miške, kur dažnai tekdavo mums vaikščioti; mokinys, daug kartų perskaitęs eiles, išmoksta jas atmintinai ir t. t. Dar geriau užsilieka atmintyje įspūdžiai, kurie dažnai atnaujinami. Inžienierius, pav., puikiai atmena matematikos formulas, kuriomis, bedirbdamas, jis nuolatos naudojasi; gydytojas neklysta rašydamas sudėtinį receptą, kurį dažnai vartoja, gydydamas savo ligonius; bet studentas greit po kvotimų gerokai pamiršta kokį nors jam neįdomų mokslą, jei gyvenime jam netenka su juo susidurti ir t. t. Įgaunamieji kurio nors vieno jausmų organų įspūdžiai veikia į žmogų silpniau, negu tie, kurie perduodami kelių organų. Kad, pav., koks nors pamokymas stipriau veiktų, geriau jei jis dėstomas gyvu žodžiu, nes tada pasakojimo turinio įspūdis didėja nuo pasakojančio balso intonacijos, jo veido išreiškimo bei gestikuliavimo. Dar didesnio įspūdžio padarys pasakojimas, jei jis iliustruojamas paveikslais ar lydimas atatinkamos muzikos. Tačiau joks teoriškas pamokymas negali taip žmogų veikti, kaip jo betarpiai tėmijami gamtos reiškiniai. Kad ir kažin kaip dailiai būtų aprašyta šienapiūtė, kad ir kažin kaip būtų atvaizduota

paveiksle audra jūroje, vis tik nei ši, nei ana negali žmogui duoti to įspūdžio, kurį jis gaus, pats būdamas pievoje šienapiūtės metu ar laive audrai siaučiant. Tik tada jis galės jausti įspūdžius visomis, taip sakant, savo fibromis ir jie paliks gyvus pėdsakus jo smegenyse.

Jeigu koks nors įspūdis dažnai ir ilgą laiką yra kartojamas, tai mes prie jo pripratame, ir jis tampa mums brangus ir būtinas. Šiuomi aiškinama patriotizmas, t. y. tėvynės meilė. Savoji gamta, žmonės ir jų papročiai, prie kurių mes iš mažens esame pripratę, nors turėtų savyje daug trūkumų bei ydų, mums yra artesni ir brangesni, negu puiki, bet svetima gamta, aukštai kultūringi žmonės ir jų patobulinti papročiai. Mes mylime savo prastą, ūkanotą tėvynę, esame pasiryžę už ją net galvas guldyti ir nemainysime jos į jokią kitą pasaulio šalį. Kur tik nuneštų mus likimas, ar į saulėtą Italiją, ar į kalnuotą Šveicariją, ar į tolimą Ameriką, mes visur jaučiamės ne namie; ir ilgimės, ir veržiamės į tėvynę pasiklausytų jos girių ūžimo, upelių čiurlenimo ir pakvėpuoti oru jos žydiničių pievų bei žaliuojančių laukų.

Tačiau visai naturalus žmogaus jausmas — tėvynės meilė — gauna kai kada iškrypusias formas, apsireiškiančias neapykanta bei panieka visko, kas ne mūsų,

ir įvairiais varžymais tų tautų, kurios sudaro valstybėse mažumą, pav. jų teisių siaurinimas, kalbos draudimas, papročių bei tikybos varžymas ir t. t. Tat yra žilosios senovės liekana, kurios mes vis dar negalime atsikratyti; tai panašu į žmogaus uodegėlės kaulelius, nepadoriai rodančius jo neaukštą kilmę. Mes, žinoma, galime turėti didelį patraukimą, pav., prie kisieliaus, bet tai mums visgi dar neduoda teisės nekęsti ir niekinti tuos, kurie mėgsta, pav., pudi gą ar makaronus. Tokia iškraipyta tėvynės meilė vadinama šovinizmu, ir aš šį žodį išvesčiau del buities panašumo nuo žodžio „šuo“, nors lingvistikos žvilgniu tai ir neteisinga. Šia savybe labai pasižymi mūsų nerami kaimynė Lenkija; praeityje ji įstūmė ją į vergiją, įtraukdama drauge su ja ir kitas priepuolamai su ja surištas tautas, o šiais laikais smarkiai kenkia jai tarptautiniuose jos santykiuose.

Šovinistai panašūs į namų savininkus, kurie stengiasi ramstyti įvairiais ramsčiais savo supuvusius, griūvančius namus, bet bergždžios jų pastangos! — nieks nebesulaikys jų, jei jie tikrai supuvę. Bet jeigu namai granito, t. y. jeigu jie stiprūs morale savo sūnų jėga, tai jiems neberei-kalingi joki ramsčiai, jie stovės amžiais, o patogioms sąlygoms atsiradus, pražys puikiais žiedais. Mūsų tėvynė, nežiūrint

istorinių audrų bei darganų, amžiais joje siautusių, puikiai išlaikė savo kalbą, būdą ir papr čius, kas rodo jos gaivumą, todel jai nereikia jokių šovinizmo ramsčių.

Siaurai ir neteisingai suprantamas patriotizmas yra, be abejo, kenksmingas faktorius, kliudąs susiartinti atskiroms tau toms ir gimdąs neapykantą jų tarpe. Tačiau reikia tikėtis, kad ne per toli jau tas laikas, kada žmonės susipras esą broliai ir, besinaudodami namie savo kalba, tikyba bei papročiais, paliaus primetinėję juos kitiems.

Laikui bėgant, mūsų psichinėje sferoje susitaupo įvairiausių įspūdžių daugybė; jie yra lyg ir paruošta mūsų gyvenimo prityrimo medžiaga. Ši medžiaga yra neišsemiama; veikdami mes ne tik neeikvojame ir nemažiname jos kiekio, bet, atvirkščiai, net stipriname ją, t. y. lyg ir giliname tuos pėdsakus, kuriuos ji palieka mūsų smegenyse.

Labai retai mes būname tik tylinčiais mūsų įgaunamųjų įspūdžių žiūrovais; paprastai mes šiaip ar taip į juos reaguojame, t. y. įspūdžiai lyg ir kursto mus taip ar kitaip veikti. Jeigu koks nors veiksmas dažnai ir ilgą laiką kartojamas, tai jis tampa įprastas. Prie įprastų veiksmų mes jaučiame lyg ir patraukimą, o kartais jie tampa mums net būtinais. Jeigu

mums tenka del ko nors išsižadėti savo įpročių, tai mes tada jaučiame kažko mums trūkstant. Visiems žinoma, kaip sunku ka tais būna išsižadėti savo įpročių, nors mes gerai suprastume, jog jie blogi bei kenksmingi. Sunku, pav., atpratinti vaiką krapštyti sau nosį arba šniaukti; sunku taip pat jaunikaičiui mesti pragaištingą įprotį — onanizmą, ką jis pradėjo daryti del savo neišmanymo, nors paskiau puikiai suprastų, kad tai kenksminga bei nedora; nelengva ir suaugusiam atprasti, pav., rūkyti, vartoti svaigalus ar pakeisti savo paprastą maisto režimą ir laikytis gydytojo nurodytos dietos ir t. t.

„Įprotis — antra prigimtis", sako sena patarlė ir tai tiesa. Dauguma mūsų gyvenimo elgesių priklauso įpročiams; galima pasakyti, jog $^3/_4$ visų mūsų veiksmų įpročių paremti. Mes turime tam tikrą įprastą eiseną, ypatingą būdą savo mintis reikšti, savotišką rašyseną, maneras, elgimąsi su kitais ir t. t. Mes negalime, pav., tapti iškart apsileidėliais, net patekę į labai blogas sąlygas, jei iš mažens įpratę į švarą; mes negalime suduoti žmogui, jei to nesame pratę, nes tai mums patiems būtų nemalonu bei skaudu; mes negalime papiauti vištos, nors ir žinotume, kad ji reikalinga mūsų pietums, o virėja, įpratusi daryti šią operaciją, atliks tai visai ramiai ir t. t.

III.

Įspūdžiai, stumiantieji mus taip ar kitaip elgtis ir iš palengvo veikiantieji į mūsų įpročių išsidirbimą, įgaunami ar iš aplinkinės gamtos, ar nuo žmonių, kurių tarpe mums tenka gyventi. Turint šiek tiek akylumo nesunku atskirti, pav., šiaurės gyventoją nuo pietiečio, lygumos gyventoją nuo kalniečio, žemdirbį nuo amatininko ir t.t., nes taip gamta, taip ir verslas palieka žmoguje savotišką antspaudą, išdirbdamas jame tam tikrus papročius, būdą ir net paviršutinę išvaizdą.

Draugija, kurioje žmogus gyvena, daro jam didžios įtakos; mes lyg ir užsikrečiame nuo aplinkinių žmonių visomis jų geromis ir blogomis ypatybėmis. „Su kuom sutapsi, tokiu patapsi“ — sako liaudies patarlė, paremta daugelio amžių prityrimu. Šis psichinis užsikrėtimas įvyksta juo greičiau, juo labiau žmogus, mediciniškai tariant, yra „locus minoris resistentiae“, t. y. juo mažiau jame yra atsparumo. Tai būna, kai jo mintis silpnai teveikia ir negali gan kritiškai atsinešti į pašalines įtakas. Tada visokia įtaka gali lengvai pasiekti žmogaus psichinę sferą ir padaryti joje gilius pėdsakus.

Ypač linkę psichiniai užsikrėsti vaikai, kuriuose sugebėjimas mąstyti dar ne visai susiformavęs. Jų siela yra lyg ir atskleista dar neprirašyta knyga, į kurią,

vaiką beauklėjant, galima įrašyti visą, ką tik norint — gera ir bloga. Išskyrus kai kurias paveldimas psichines ligas, pav.: moralę silpnaprotybę, idiotizmą ir kt., su kuriomis kovoti negalima, reikia pripažinti, kad vaiko likimas visiškai yra jo auklėtojų rankose. Remiantis begaline gyvenimo pavyzdžių daugybe, galima drąsiai pasakyti, kad, auklėjant kiekvieną vaiką galima padaryti ir labai doru žmogumi, ir dideliu piktadariu.

Įpročiai į pikta ar gera, žmogaus įgautieji kūdikystėje bei jaunystėje, yra tvirtas pamatas jam toliau gyvenime veikti. Keičiasi šie įpročiai labai sunkiai: reikia ypatingai nepalankių vargo sąlygą, reikia stipraus bei ilgalaikio moralių nuodų — alkoholio — veikimo į smegenis, kad dorą jaunikaitį padaryti ištvirkėliu, Todel jaunos kartos auklėjimas turi didžiausios visuomenės reikšmės.

Vaikai — tai mūsų ateitis! Gerai auklėjant juos, mes darome dorus piliečius ir ruošiame šviesią ateitį savo tėvynei, nes žydėti ji gali tik tuomet, kai jos parama — jos sūnūs visai sveiki fiziniai ir moraliai. Tik ta tauta gali drąsiai bei su viltimi žiūrėti ateitin, kuri tinkamai rūpinasi savo vaikais, kitaip ji pasmerkta išsigimti ir pražūti. Seniausioji karta gali sukelti mūsų užuojautą: jos klaidos mus moko jų nekartoti, jos didvyriški darba

džiugina mus ir skatina sekti juos. Bet ne joje mūsų ateitis! Greit ji turi atiduoti savo ūkį vaikams ir dar nežinia, kaip jie vartos jį? — ar didins, ar pralėbaus ir eis elgetauti; visa tai priklauso nuo jų auklėjimo. Todel jaunuomenei auklėti visuomenės turi būti kreipiama ypatingo dėmesio. Todel kas myli savo tėvynę ir geidžia jai labo, tas privalo mylėti vaikus ir rūpintis jais.

Fizinis auklėjimas šių laikų mokslo gan gerai nušviestas. Mes žinome, kad vaikas reikia gerai maitinti, šiltai rėdyti. leisti jam užtenkamai judėti tyrame ore; mes suprantame, kad mokyklos turi būti gana erdvios ir šviesios, kad kiekvienas vaikas turi išmokti skaityti, rašyti, skaitliuoti, įvairių mokslų amatų, meno ir tt. Bet moralinio auklėjimo žvilgsniu mes vis dar veikiame patamsiai. Auklėdami savo vaiką mes nesivadovaujame kokiu nors iš anksto išdirbtu ir mokslo nustatytu planu, o veikiame apičiupa, todel mūsų auklėjimas yra tik priepuolamas. Būdami, pav., gerame ūpe, mes lepiname savo vaiką, pataikaujame jo kaprizams, per pirštus žiūrime į jo trūkumus ir tt.; o supykę mes visai be reikalo įžeidžiame jo savimeilę, be priežasties jį skriaudžiame, neištyrę dalyko, neteisingai baudžiame ir tt., užmiršdami, kad kiekvienas vaikas labai jautrus prie visokios netei-

sybės ir kad tai tvirkina jį. Iš pat kūdikystės mes jau pratiname savo vaiką parsiduoti; mes, pav., sakome jam: „jei tu gerai elgsies, tai gausi saldainį“, iš čion išvada aiški — elgtis gerai reikia tik tada, kai numanai gausiąs saldainį.

Auklėjimo tikslas turi būti tas, kad vystyti auklėjamame įprotį gerai elgtis, kad blogai elgiantis jam pačiam būtų nemalonu bei skaudu. Tik tada jo dorovė galima skaityti pastovia bei tvirta, kitaip, paremta išskaičiavimo, ji panaši į namus be fundamento, pastatytus ant smėlio: ji svyruojanti ir lengvai grius, orui ar vėjui pasikeitus.

Mes kažin kodel manome, kad mokslas dorina mūsų vaikus, bet tai visai netiesa. Mokykla duoda savo auklėtiniams daug visokių žinių, pratina juos logiškai mąstyti, sąmoningai žiūrėti į pasaulį ir tt., bet iš čion iki moralio auklėjimo dar labai toli. Visa tai yra tik įrankis, kurio pagalba galima lygiai vykusiai daryti ir gera ir pikta. Nemokytas nusikaltėlis yra lyg ir juodadarbis piktadarių tarpe: jis gali stačiai apvogti, storžieviškai apiplėšti ar perskelti kam pakaušį, bet paprastai greit įkliūva ir atsako už savo elgesį. Mokytas gi nusikaltėlis, naudodamasi savo plačiomis žiniomis ir bendru išsilavinimu, daro pikta, gerai apsimąstęs retai teįkliūva ir turi tūkstančius ga-

limybių išsisukti, bet visuomenei jis daug kenksmingesnis, negu jo nemokytas draugas.

Moralis auklėjimas mūsų mokyklose yra dvasininkų rankose, bet jis tik teoretiškas, todel mažai teveikia į jaunimą; juk galima puikiai mokėti visus įsakymus, bet nepildyti jų.

IV.

Visokių įspūdžių pėdsakai, sutaupyti mūsų psichinėje sferoje, įgalina mus lyg ir mašinališkai veikti, neapgalvojant kiekvieno žingsnio, o tik bent kiek sąmonei kontroliuojant. Taip pasiekiama žymi mūsų psichinės energijos ekonomija, kurios del to daugiau pasilieka painesniam bei nepaprastam darbui.

Tačiau mums mašinališkai dirbant, mūsų mintis vis tik nepasilieka nieko neveikdama: ji dirba nuolatos, bet jos darbas tada yra tas, kad budėtų ir laiku įspėtų mus, gresiant mums kokiam nors pavojui; ji tada ryžtasi ar mesti darbą ar jį toliau tęsti ir kokių griebtis priemonių, kad išvengtų pavojaus. Mašinališko darbo metu mūsų mintis nors savaimingai ne veikia, bet vis tik būna visą laiką laukiamoje, bent kiek įtemptoje būklėje, saugodama mus nuo įvairių netikėtų įvykių. Todel net po paprasčiausio darbo mes jaučiamės ne tik kūną, bet ir sielą pavargę. Kartais psichinis nuovargis ateina net greičiau

negu fizinis, ir tada mes painiojame darbą, negalime pastebėti pavojaus, pasisaugoti jo, ir pakliūvame į nelaimę.

Jei mašinališkas darbas trunka kasdien daug valandų, tai žmogus nuo jo bunka ir lieka negabus aukštesnės rūšies minties darbui. Toks darbas ne tik nedaro žmogų kilnesnį, kaip paprastai manoma, bet, atvirkščiai, paverčia jį kokia mašina be dvasios. Jei žmogus visą savo gyvenimą iš mažens užverstas varginančiais darbais ir jeigu tai trunka per ištisas kartas, tai jo proto atbukimas dar didėja del paveldėjimo įtakos. Todel žmonės, buvę ilgą laiką vergais, negali tuoj tapti ponais ir imti valdyti, bet pirma turi persiauklėti. Vergas, žinoma, nekaltas, kad jo protas apribotas ir atbukęs: tai jo ponas, kaip voras, iščiulpė iš jo ne tik jo kūno jėgą, bet ir sielą. Už tai vergai kartais žiauriai keršija savo ponams. Atsiminkime didžiąją Prancūzų revoliuciją, revoliuciją Rusijoje, dažnas valstiečių bei darbininkų riaušes, lydimas masių plėšimais, žudynėmis, padegimais ir nuteriojimais. Be abejo, kultūringas, neatbukęs nuo nepakeliamų darbų darbinininkas negalėtų panašiai elgtis. Todel, norint išvengti darbininkų atbukimo, jų psichikos išsigimimo ir jo apverktinų išdavinių, reikia laikytis taisyklės, kad fizinis darbas slopinąs žmogaus psichiką, neprivalo būti per ilgas, kad liktų

darbininkui užtektinai laiko poilsiui bei aukštesniam minties darbui.

Neperdidelis darbas būtinas žmogui; jis reikalingas visiems jo organams. Žmogaus organizme, amžiais pritaikintame gyvenimo reikalams, būtinas tik tas organas, kuris dirba; ir jis už savo darbą gauna atlyginimą, būtent: stipriau minta, todel stiprėja ir tobulėja. Kaip moko fiziologija, į kievieną dirbantį organą daugiau priplūsta kraujo bei limfos, kurios teikia jam daugiau maistingų dalykų ir išneša iš jo visus suvartotus bei nebetinkamus produktus, galinčius jam kenkti; tie nebereikalingieji produktai pašalinami iš organizmo su šlapumu, prakaitu bei kvapu. Organai, kurie nesidarbuoja, vis tiek ar savo valia, ar būdami priversti, gauna menką maisto dalį, kad tik nemirtų badu, ir del to silpnėja ir atrofuojasi. Nulūžusi, pav., koja, kuria mes mažai bei atsargiai tesinaudojame, plonėja ir silpnėja; baltarankis turi silpnesnius raumenis negu darbininkas. Ponas, kuris maža dirba ir daug valgo, būna už tai sunkiai baudžiamas; jo valgymas nėra jam naudingas; jo prarytas gausingas maistas nestiprina ir netobulina jo organų, o susitaupo juose, kaip gryni taukai, kuriuos jis ir turi valkioti su savim, kaip kriogininkas savo kriogius. Jis visą amžių varginamas sunkumo tų maisto dalykų perteikliaus, kuriuos

jis prarijo nutraukdamas nuo alkanųjų. Nuo to sunkaus, bet nenaudingo darbo jis be laiko nuilsta ir baigia savo apverktiną gyvenimą.

Maistas turi visuomet atatikti darbą: juo sunkesnis darbas, juo stipresnis turi būti maistas ir atvirkščiai. Kadangi įvairių darbų metu eikvojama nelygiai kūno produktų (baltymų, taukų, fosforo ir kt.), tai ir maistas turi būti atatinkamas šiai ar kitai darbo rūšiai. Taip antai, negalima vienodai maitinti artoją ir auksakalį. Mokslas šiandien menkai tesirūpina kulinarijos dalykais. Galimas daiktas, kad ateityje maistą mums tieks ne bemokslė virėja, o mokytas kulinaras. Galimas daiktas, kad ateityje, atėję į valgyklą pietauti, mes ten rasime ne bufetininką, kuris labiau domisi mūsų kišene, negu mūsų sveikata, o kulinarijos magisterį, kuris, prieš valgidindamas mus, pasiteiraus, ką dirbome priešpiet. Apskritai, galima tikėtis, kad ateityje mes paliausime darę sau pramogą iš valgio, nes turėsime aukštesnės rūšies pramogų, ir valgysime tik tiek, kiek reikalinga išeikvotoms jėgoms atgauti.

Gamta reikalauja, kad nuolat mankštintume ne tik savo raumenis, bet ir savo jausmų organus, įgaudami įvairių įspūdžių, ir savo protą, duodami jam darbo. Kiekvienas šių organų, nebegaudamas ilgesnį laiką darbo, ima atrofuotis ir nustoja

darbingumo. Mūsų gyvenimas tik tada pilnas, kai visi mūsų organai užtektinai dirba, atatinkamai minta ir pakankamai ilsisi. Taip pasiekiama mūsų fizinė bei psichinė pusiausvira, — tai mūsų idealas, kurio turime siekti.

„Panem et circenses“ (duonos bei cirko reginių) — šaukė pusbadė sutingėjusi romėnų minia, reikalaudama iš savo valdovų ne tik maisto savo pilvui, bet ir cirko įspūdžių savo dvasiai. Žmogus puikiai, kad ir nesąmoningai jaučia darbo reikalingumą. Jeigu dirbti jam netenka del to, kad darbas jo būklei nėra reikalingas, ar delto, kad jis drovisi dirbti del visuomenės prietarų, tad jis griebiasi vizitų, puotų, kortų, sporto ir t. t. Tačiau visa tai — prasimanyti nusitvėrimai ir niekam nereikalingi; todel tas, kas tik jais gyvena, tampa tokiu pat niekam nereikalingu, paviršutinišku ir trumparegiu; jis atitolęs nuo gyvenimo taip pat, kaip žaislas nuo tikro darbo. Šios rūšies pramogos tinka labiau mūsų poilsiui. Po darbo fabrike ar kontoroje mes mielu noru einame pasivaikščioti, maudomės, žaidžiame futbolu, skaitome kokią lengvą apysaką ir t. t., ir tuo būdu duodame mankštintis tiems mūsų organams, kurie prieš tai kurį laiką neveikė.

V.

Kiekvienas nepaprastas įspūdis, kurį žmogus gauna jausmų organais iš išori-

nio pasaulio, prieš šiaip ar taip reaguojamas, yra svarstomas aukštesniuose jo psichikos centruose, kurie paprastai vadinami siela. Kaip būtent eina darbas žmogaus sieloje, mes nežinome, bet, žiūrėdami iš šalies, galime pastebėti jį einant ne visai sklandžiai.

Stebėdami įvairias įvairios kultūros žmonių veisles, mes turime pagrindo manyti, kad žmogaus siela, kaip ir jo kūnas, ne visados yra buvusi tokia pat, kaip dabar. Mes turime užtenkamai priežasčių manyti, kad žmogaus siela, kokią mes dabar žinome, yra psichikos evoliucijos produktas, vykusios kovos už būtį bei gamtos atrankos įtaka, ir kad negalime mūsų psichinį aparatą laikyti baigtu. Mes galime didžiuotis, lygindami savo psichiką su laukinio žmogaus psichika, bet tuoj turime nusileisti, atsimindami savo nervų—smegenų organizacijos netobulumą bei nepastovumą ir savo sielos silpnąsias puses. Juk kiekviena pripuolama trauma, kiekviena mikroskopinė bakterija, patekusi į mūsų kūną, kiekviena cheminė reakcija (pav. alkoholio), nedora draugija ar pakitėjusios aplinkybės gali iš pašaknų padaryti atmainą mūsų sieloje.

Įspūdžiai svarstomi mūsų sieloje dviejomis kryptimis: iš vienos pusės jie skatina mūsų jausmus, o antra vertus, jie yra medžiaga mūsų minčiai. Abi šios sferos,

būdamos vienos išorinio pasaulio įspūdžių kilmės, kitu atžvilgiu skiriasi viena nuo antros, kiekviena siekdama atskiro tikslo ir eidama lyg ir atskirais įstatymais.

Žmogaus jausmai labai senos kilmės; jie paveldėti dar nuo jo keturkojų protėvių; todel labai įsikerėjo jo psichikoje ir yra galingas faktorius, vadovaująs jo veiksmams. Sugebėjimas galvoti žmogaus įgytas, palyginti, daug vėliau ir išsiplėtojo jame, kaip ir kiti jo organai, kovoje už būtį. Arba galvok ir būk gudresnis už kitus, arba priešui nugalėti turėk stiprius dantis, nagus, kanopas ir t.t., arba žūk! Štai gamtos įstatymas, nepermaldaujamas bei neišvengiamas įstatymas, kuriam turi pasiduoti visa, kas gyva. Žmogus ėmė galvoti. Tačiau negalima sakyti, kad mintis tėra žmogaus privilegija ir kad kiti gyvuliai visai nesugeba galvoti, bet žmogaus mintis ilgainiui taip jame išsiplėtojo, jog joks gyvulys pasaulyje dabar negali su juo susilyginti.

Svarbiausias minties tikslas yra tiesos pažinimas, bet tat jai menkai tesiseka, ypač dorovės srityje; ji labai dažnai klysta ir visą laiką klaidžioja įvairių iliuzijų bei utopijų srityse, todel mažai teveikia žmogaus elgesį. Šių laikų kultūringas žmogus, nors puikiausiai žino teoretiškai visas tiesas bei dogmatus, kuriuos pasiekęs jis taip didžiuojasi, bet visgi, reikia

prisipažinti, savo elgesiuose dažniau ir didesniu noru vadovaujasi jausmais, vadinas, daro tai, kas jam malonu, ir vengia, kas gali jam būti nemalonu.

Seniau žmonės laikydavo naikinančius karus paprasčiausiu dalyku; mes dabar, nors jau žiūrime į juos kaip į atgyvenusią piktybę, bet vis delto gebame kariauti, o kartais net ir stengiamės tai pateisinti. Senovėje net dori galvočiai laikė vergiją būtina ir be jos negalėjo įsivaizduoti visuomenės sutvarkymo; mes dabar, nors vergiją ir smerkiame, bet ekonominę vergiją, kuri nė kiek ne geresnė, vis dar laikome būtina bei neišvengiama. Dar ne taip senai žemė buvo laikoma pasaulio centru, aplink kurį sukosi saulė bei žvaigždės ir, jai patarnaudamos, švietė ir šildė ją; dabar mes jau puikiai žinome, jog žemė yra tik maža pasaulio dulkelė, kuri turi klausyti amžinų bei nekintamų gamtos įstatymų, bet suprasti šių įstatymų esmę mes negalime ir, tur būt, niekad nesuprasime, nes mūsų minties darbas vyksta tik erdvės ir laiko ribose. Iš čion matyti, jog mūsų mintis, nors ir žengia palengva pirmyn, bet visgi be galo toli tebėra nuo to tiesos idealo, kurio siekia; todel mes niekuomet neturime mūsų pažiūrų bei įsitikinimų laikyti per absoliučias tiesas bei dogmatus ir niekuomet neturime iškrypti iš racionalaus bei kritiško galvojimo kelio.

Minties įtaka žmogaus veiksmams glūdi tame, kad ji arba skatina jį taip ar kitaip veikti, arba sulaiko nuo veiksmų, kurie, jos nuomone, yra netikę. Pirmuoju atveju minties įtaka vadinasi prievolės paliepimas, o antruoju — sąžinės balsas. Ir vienu ir antru atveju žmogaus mintis gali arba atatikti jo jausmų patraukimus, arba jiems prieštarauti. Jeigu žmogaus minties pobūdžiai sutinka su jo jausmų patraukimais, tad jis veikia griežtai, nesvyruodamas ir gali atlikti didžius darbus — ir gerus, ir blogus, destis kokia jo mintis. Laikydamas, pav., visuomenės veikimą savo prievole ir būdamas dar gailestingas, gali padaryti žmonėms daug gera ir aukoti save jų gerovei. Įsitikinęs ekonominės verguvės šalininkas, būdamas, be to, žiaurus bei gobšas, eksploatuos žmones kiek įmanydamas.

Jeigu žmogaus minties pobūdžiai nesutinka su jo jausmų patraukimais, tad jis nedrąsus, svyruoja ir jame vyksta vidujinė kova, kuri baigiasi arba minties pergale, ar jausmų — ir atatinkamais veiksmais. Jei nugalėjo mintis, tad mes jaučiame jausmų nepasitenkinimą, o jeigu paėmė viršų jausmai, tad prasideda sąžinės graužimas. Asketas, išsižadėjęs del savo įsitikinimų gyvenimo džiaugsmų, jaučia nepasitenkinimą. Žmogus, bekeršydamas užmušęs savo priešą, yra kankinamas sąžinės.

Tačiau žmogaus prievolė bei sąžinė visai nėra pastovus ir nekintamas daiktas, jos pareina nuo mūsų minties kokybės; nuo jos klaidų, iliuzijų bei utopijų; todel įvairiais laikais įvairių žmonių šios sąvokos labai įvairios. Laukinis žmogus muš-damas kitą tariasi gerai darąs; o pats mušamas mano, jog jį mušąs negerai daro. Mes dabar jau manome kiek kitaip, bet visgi išrandame, jog normalu bei teisinga, jeigu mes patys ką eksploatuojame, ir bloga bei neteisinga, jei mes patys esame eksploatuojami. Žmogėda vargiai jaučia sąžinės graužimą, kepdamas ir skaniai valgydamas savo auką.

Be to, mūsų prievolės supratimo bei sąžinės nelieka neveikę ir mūsų jausmai. Jeigu mes laiku nesugebėjome suvaldyti jų ir leidome paimti jiems viršų, tad mūsų prievolės supratimas ir sąžinė lyg ir atrofuojasi, paliauja prieštaravusi jausmams ir jau nebeturi įtakos mūsų jausmams. Neatlikdami, pav., savo pareigų, mes nerimstame tik pradžioje, paskum apsiprantame, nes mūsų prievolės supratimas pateko tinginio jausmo valdžion. Vagis jaučia sąžinės graužimą tik pradėjęs vogti, o paskiau jau apsipranta su savo profesija ir varo savo darbą visai ramiai, rūpindamasis tik, kad nepakliūtų nes jo sąžinės balsas užslopintas lengvo pasipelnymo troškimo.

Iš čion matyti, kad, duodami valią savo jausmams, mes nepastebėdami pavergiame jiems savo mintį ir pamažėl tampame jų vergais. Tačiau mes galime įprasti kovoti su savo žemais jausmais, galime išmokti nugalėti ir valdyti juos; tada jau jie ilgainiui lyg ir atrofuojasi ir paliauja veikę mūsų veiksmus. Šis mūsų žemųjų jausmų suvaldymas ir jų pavergimas prievolės paliepimui bei sąžinės balsui turi sudaryti vieną iš svarbiausiųjų mūsų dorovės auklėjimo uždavinių.

Jausmų svarba gyvenimui — didžiausia: gyventi reiškia mylėti ir kentėti! Gyvenimas be jausmų būtų bespalvis ir neproduktingas. Tik įdėdami savo jausmus į kokį nors darbą, mes galime tikėtis jį gerai atliksią. Visi mūsų didvyriški darbai paremti didžiu jausmu. Motina, pav., meilės įtakoje gali šokti į degančius namus, gelbėdama iš liepsnos savo kūdikį; už mylimą idėją mes esame pasiryžę save aukoti ir t.t.

Tačiau jausmai, būdami žilosios senovės palaikai, stumia žmogų ir prie tokių veiksmų, kurie tiktų nebent tik jo tolimiems protėviams. Tatai labai aiškiai matyti, kai žmogaus elgesiams vadovauja smarkieji jausmai, vadinami afektais; tada jame lyg ir atbunda žvėris. Perpykę, pav., mes galime net užmušti savo priešą; panikos pagauti žmonės grūda vienas kitą

ir daugelis žūsta gaisro ugnyje ar jūros vilnyse, laivams dūžtant, kai ramiau elgiantis viso to galima būtų išvengti ir tt.

Daugelis žmogaus jausmų, savo garbingos senovės dėka, įgijo net instinktų galios, sužadindami greit ir neišvengiamai atatinkamus veiksmus, minčiai tada visai nedalyvaujant.

Instinkto veiksmai labai panašūs į refleksinius judėjimus; jie lyg ir sielos refleksai. Tur būt, kaip ir refleksai, jie turi smegenyse net tam tikrus centrus, bet mes jų dar nežinome. Instinktai, kaip ir refleksai, kadaise, tur būt, turėjo žmogui didesnės svarbos; tačiau negalima nepripažinti, jog ir dabar daugybė žmogaus veiksmų instinktu paremta. Kūdikis, pav., nesinaudodamas jokiais patobulintais vadovėliais labai greit ir lengvai išmoksta žįsti, griebti rankelėmis jam patikusius daiktus, vaikščioti stačias, kalbėti ir t.t. Matyti, viso to pažinimo užuomazgos yra jo psichikos sferoje jau gatavų instinktų forma; šiaip, jei visa tai jis turėtų iš naujo, taip sakant, nuo abėcėlės išmokti, tai jam būtų sunkoka.

Todel galima manyti, jog protinga būtybė — žmogus, daugeliu atvejų, taip ar kitaip elgdamasis, nesivaduoja, kaip paprastai manoma, savo laisva valia, o veikia instinktu; ir apskritai jo valios laisvė, taip giliai įsikerojusi mūsų sąmonėje, yra tik iliuzija. Skęstąs griebiasi šiaudelio;

gali rodytis, jog tai jis daro savo valia, nes taip nori. Bet tas pat noras būtinai atsiranda tūkstančiui kitų tokių pat skenduolių; taigi reikia pripažinti, jog tas noras yra instinktas, jog kitaip norėti jie nė negali ir jog jokios laisvos valios čia nėra. Galimas daiktas, kad mūsų instinktai besiplėtojančios minties įtakoje nustojo savo tipingų ypatybių, liko lyg ir prasmingesni ir del to nelabai panašūs į paprastus instinktus; užtat, įvairius žmogaus veiksmus svarstant, pažinti jų tikrą kilmę kartais gana sunku. Visgi nėra jokio pagrindo manyti, jog instinktų žmoguje niekuomet nebuvo, arba, jog jie, nors seniau buvę, dingo jame be pėdsakų. Iš tiesų gi reikia skaityti, jog instinktai žmoguje, kaip ir kituose gyvūnuose, visados buvo ir dabar jame pasiliko ir nepaliauja veikę jo, bet minties įtakoje šiek tiek pakitėjo ir sušvelnėjo. Pav., lyties instinktas minties įtakoje virto lytine meile, kuri gyvenimo pagražinimo bei poetizavimo atžvilgiu turi šiek tiek vertės; tačiau turint galvoje, jog šis jausmas gimdo žmonių santykiuose įvairių kvailybių, klaidų bei nusikaltimų, vargu galima jį laikyti teigiamu civilizacijos vaisiumi. Būrinis instinktas minties įtakoje virto visuomeniniu jausmu, o ilgainiui, reikia tikėtis, atves žmoniją į bendrą pasaulinę vienybę gyvenimo reikalų bei kultūros uždavinių dirvoje — „ir bus viena banda!“

„KULTŪROS“ KNYGYNĖLIS

eina po 5-6 numerius kas mėnuo. Knygelių turinys lengvai suprantamas ir labai įvairus. Jau yra išspausdinta šios knygos:

Nr. 1-2 Kapitalistinis ir socialistinis ūkis.
Nr. 3-4. Elektra ir jos istorija. *Vl. A.*
„ 5. Buda—Indų galvočius *L. Tolst.*
„ 6. Kaip savo sveikatą saugoti.
„ 7-8. Jūrų karaliaus vainikas ir kitos *R. Gustafsono pasakos.*
„ 9-10. Gyvybės pradžios įstatymas *N. Rubakinas.*
„ 11-13. Pasaulio kūrimosi paslaptys.
„ 14-16. Visuomenės ūkio istor.
„ 17-19. Našlaitės vargai *V. Hugo.*
„ 20. Konfucijus.
„ 21. Tiberijus ir Gajus Grakchai.
„ 22-25. Kam ir kaip reikia skaityti knygos *N. Rubakinas.*
„ 26-27. Nusikalstamumas ir kova su juo.
„ 28-29-30. Jeronimas Savanarola.
„ 31-32-33-34. Kasamosios anglys.
„ 37—38. Jonas Amosas Komenskis.

Kiekvieno numerio kaina 25 centai. Patogiausia užsisakyti 20 numerių iš karto už 4 litus ir 50 ct. su prisiuntimu. Reikalaukite visuose knyg
arba rašykite šiuo adresu:

„Kultūros“ b-vė, Šiauliai, Dvaro g-v

Reikalaukite įvairių knygų katalogą,
dami 25 ct.